

УДК 340.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.55>

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МІСЦЕ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Ігнатенко Є.О.,
аспірант II року навчання
юридичного факультету,
кафедра європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Ігнатенко Є.О. Концептуальне місце та фундаментальна перспектива судового прецеденту в правовій системі України.

У даній статті досліджено роль та актуальність запровадження судового прецеденту в якості джерела права в Україні, що пов'язано із Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), Рішеннями Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та судовою практикою національних судів. Обґрунтовується думка про те, що запровадження судового прецеденту в якості джерела права в Україні матиме позитивні наслідки для правової системи України та забезпечить додатковий захист прав та свобод людини. Визначено перспективи можливого запровадження судового прецеденту в якості джерела права та важливі інституціональні зміни, які можуть призвести до повної трансформації нинішньої системи. У зв'язку з чим аналізується питання та наводиться узагальнена характеристика щодо ролі судового прецеденту в передових країнах, таких як: Швейцарія, Польща, Франція. Також розглядаються властивості правових систем світу, особливості використання та статусу Конвенції та судової практики ЄСПЛ в Україні. У статті подано аналіз наукових досліджень передових науковців, правників, які сформуvalи професійний погляд на питання, що пов'язані із судовим прецедентом та можливим реформуванням діючої правової системи. Надається узагальнена характеристика концепції щодо питання природи та особливостей судового прецеденту як джерела права.

В той же час, автор статті зауважує, що питання визначення концептуального місця та фундаментальної перспективи судового прецеденту в правовій системі України є дуже актуальним та важливим для України, оскільки це пов'язано із захистом та забезпеченням прав та свобод людини й громадянина. Відповідно особлива увага приділяється тому, що дане питання має бути розв'язано на законодавчому рівні, так як це допоможе уникнути колізій, непорозуміння, можливого дублювання норм. Більше того, запровадження законодавчих новацій, реформ потребує генерацію належного правового плацдарму із можливим навчання судів.

Таким чином, автор приходить до висновку, що головними наслідками запровадження судового прецеденту у якості джерела права виступатимуть наступні: стабільність та передбачуваність правової системи, підвищення незалежності судової гілки влади, запозичення кращого міжнародного досвіду, уніфікація та гармонізація діючої судової практики, відповідно, додатковий захист прав та свобод громадянина.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., судова практика, судовий прецедент, судова гілка влади, Рада Європи.

Ihnatenko Y.O. Conceptual place and fundamental perspective of judicial precedent in the legal system of Ukraine.

This article examines the role and relevance of the introduction of judicial precedent as a source of law in Ukraine, which is related to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (hereinafter – the Convention), Decisions of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR) and judicial practice of national courts. The opinion is substantiated that the introduction of judicial precedent as a source of law in Ukraine will have positive consequences for the

legal system of Ukraine and will provide additional protection of human rights and freedoms. Prospects for the possible introduction of judicial precedent as a source of law and important institutional changes that can lead to a complete transformation of the current system are determined. In connection with this, the issue is analyzed, and a generalized characteristic is given regarding the role of court precedent in advanced countries, such as Switzerland, Poland, and France. The properties of the legal systems of the world, the peculiarities of the use and status of the Convention, and the judicial practice of the ECHR in Ukraine are also considered. The article presents an analysis of scientific research by advanced scientists and lawyers who formed a professional view on issues related to judicial precedent and possible reform of the current legal system. A generalized description of the concept regarding the nature and features of judicial precedent as a source of law is provided.

Simultaneously, the author of the article notes that the issue of defining the conceptual place and fundamental perspective of judicial precedent in the legal system of Ukraine is very relevant and important for Ukraine, as it is related to the protection and provision of rights and freedoms of man and citizen. Accordingly, special attention is paid to the fact that this issue should be resolved at the legislative level, as this will help to avoid collisions, misunderstandings, and possible duplication of norms. Moreover, the introduction of legislative innovations and reforms requires the generation of an appropriate legal bridgehead with the possible training of courts.

Thus, the author concludes that the main consequences of the introduction of judicial precedent as a source of law will be the following: stability and predictability of the legal system, increasing the independence of the judicial branch of government, borrowing the best international experience, unification, and harmonization of current judicial practice, respectively, additional protection of rights and civil liberties.

Key words: European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, judiciary practice, judicial precedent, judicial branch of government, Council of Europe.

Постановка проблеми.

Україна є членом Ради Європи, а разом із тим має зобов'язання дотримуватись Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Тому національні суди України мають керуватись Конвенцією та судовою практикою ЄСПЛ під час здійснення правосуддя.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції [1].

В свою чергу стаття 46 Конвенції визначає, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [2].

Але в той же час юридично закріплена система романо-германського права визнає джерелом права виключно нормативно-правові акти. Проте, українська правова система фактично має дугальне джерело права, коли справа йде про захист прав та основоположних свобод людини. Тобто, в Україні судовий прецедент скоріш виконує допоміжну або субсидіарну роль.

В цілому перегляд системи джерел права в Україні пов'язаний із переходом до лібералізації, який має перспективний результат – розширення переліку джерел права. Однак, цей процес може тривати певний час разом із конкретними юридичними наслідками для правової системи України.

Стан дослідження. Аналіз останніх наукових робіт, монограм та публікацій підтверджує, що тематика ролі судового прецедентна в Україні набула неабиякого розголосу та стала дуже популярним предметом дослідження для українських вчених, правників та юристів. Серед яких можу виділити наступних Чуприна Г.В., Кирилюк Д.В., Паліюк В.П., Крулько В., Шафарчук В., Назарова І. Тому для більш детального ознайомлення із даною тематикою – слід здійснити якісний аналіз даного питання.

Мета дослідження є вивчення концептуального місця та фундаментальної перспективи судового прецеденту в правовій системі України. Також визначення актуальності й можливих наслідків запровадження судового прецеденту як джерела права України в контексті використання практики ЄСПЛ національними судами.

Виклад основного матеріалу. Судовий прецедент – це рішення, ухвалене судом у конкретній справі, яке стає взірцем або прикладом для майбутніх судових рішень у подібних справах. У системі прецедентного права, такої як у Великій Британії та США, судді зобов'язані дотримувати

тися прецедентів, встановлених вищими судами, у подібних справах. Це забезпечує стабільність і передбачуваність у судовій системі, оскільки рішення базуються на попередньому досвіді та інтерпретаціях закону.

Тобто суди не можуть переглядати прецеденти за своїм розсудом, а мають додержуватися правила, встановленого при розгляді попередньої аналогічної справи, або враховувати це правило, якщо його аргументація є досить переконливою. У зв'язку з чим можна зробити висновок, що судовий прецедент спрямований на забезпечення єдності судової практики, що відповідає вимогам справедливості та рівного ставлення до всіх осіб в однакових ситуаціях.

Проте в системах, які ґрунтуються на цивільному праві, судові прецеденти мають менший вплив, оскільки основну роль у формуванні правових норм відіграють закони та кодекси. У таких системах судді, як правило, орієнтуються на чіткі положення закону, хоча судові прецеденти можуть враховуватися як допоміжний засіб інтерпретації.

Наприклад, в Швейцарії є таке правило, коли суддя під час розгляду справи дійшов до висновку, що в законодавстві відсутня необхідна буква закону для врегулювання судового спору. То в цьому випадку суддя Швейцарської конфедерації може виконувати роль законодавця, створюючи судовий прецедент.

Однак, в Польщі фактично чимало рішень вищих судів діють аналогічно прецедентам. Прецедент у Польщі виконує три основні функції. Перш за все, він діє як інструмент для забезпечення ідентичності і правильного застосування закону [3].

У Франції склався такий порядок щодо визнання судової практики як джерела права. Причому деякі вчені вважають джерелом права тільки рішення Касаційного суду, а інші вказують на те, що французьке право майже непомітно перестає бути писаним правом, стаючи правом загальним [4].

Тому досвід кожної країни є унікальним та ґрунтується на законодавчих звичаях та праві. Відповідно до цього, якісне врахування позитивного досвіду та помилок інших країн буде в нагоді для України під час розроблення власного підходу до судового прецеденту. Тому що від якості розв'язання та вирішення даного питання напряму залежать захист та дотримання прав людини згідно до Конвенції та національного законодавства.

А тепер повертаючись до питання перспективи набуття судовим прецедентом «статусу» джерела права в Україні – то це буде розглядатись в контексті європейської інтеграції. В цій парадигмі слід акцентувати увагу на тому, що для переважної більшості країн ЄС все більшої юридичної та практичної значущості набуває саме судовий прецедент. Країни ЄС та Ради Європи інкорпують до своєї системи законодавства більш універсальні підходи.

Правник В.П. Паліюк має таку точно зору, що «при здійсненні правосуддя Конвенція та рішення Суду зобов'язані застосовуватися лише за наявності певних умов, а саме: 1) за наявності в українському законодавстві правових «прогалів» щодо прав людини та основних свобод, які водночас визначені в Конвенції та протоколах до неї; 2) для кращого розуміння тих положень українського законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі відповідних рішень Суду; 3) для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція»» [5].

Виходячи із думки В.П. Паліюка, Конвенцію та Практику ЄСПЛ слід використовувати лише за певних обставин, а саме якщо є певні невідповідності у законодавстві, колізії, прогалини та для більш повної реалізації норм Конвенції. Вчений вважає, що такий підхід забезпечить гармонію між національною системою законодавства та Конвенцією.

Відповідно до ст.30 Конвенції, якщо справа, яку розглядає Палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи Протоколів до неї, або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, Палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої Палати [2].

Взагалі, якщо розглядати саму Конвенцію – то вона є міжнародним договором, який визначає та розкриває питання, пов'язані із захистом прав та свобод людини і громадянина. Дана Конвенція на відміну від інших міжнародно-правових договорів має доволі розгалужену структуру, комплексний механізм захисту прав людини у формі судового розгляду.

Ряд вчених стверджують, що текст Конвенції дублює текст Конституції України стосовно захисту прав та свобод людини та громадянина. Серед спільного виділяють такі аспекти як: право на життя, право на особисту недоторканність та свободу, свобода думки, совісті, релігії, право на

шлюб тощо. Відповідно, Конвенція та Практика ЄСПЛ сприяє практичному втіленню закріплених положень в законодавстві України.

Більше того, судові рішення національних судів України набувають статусу прецеденту згідно до наступних причин. Оскільки судові рішення проголошуються прилюдно та оприлюднюються в електронній системі, що створює певну судову практику, якою в подальшому користуються суді під час вирішення судових спорів. Дане законодавче положення визначено ст. 2 Законом України «Про доступ до судових рішень» [6]. Це свідчить про те, що судовий прецедент має доктринальне відношення до правової системи.

Крім того, ст. 150 Конституції України визначає, що Конституційний суд здійснює такі повноваження як: вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та офіційне тлумачення Конституції України. Таким чином, природа рішення Конституційного суду має прецеденту природу, створюючи джерело права, яке обов'язковим для виконання [7].

Василь Крулько вважає, що «судова практика вже є джерелом права. Так, до числа судових актів, що містять нормативні приписи, можуть бути віднесені: рішення КСУ; нормативне тлумачення Пленуму ВСУ та вищих спеціалізованих судів; рішення судів загальної юрисдикції, що скасовують дію нормативних актів; рішення Європейського Суду з прав людини» [8].

Згідно до позиції правника Крулько, судовий прецедент набуває все більшої значущості для України. І це стосується не лише Конвенції та Практики ЄСПЛ, а й рішень судів загальної юрисдикції, що створює надійний плацдарм для розвитку правової системи, а разом із тим більш надійного та міцного захисту прав та свобод людини.

В свою чергу, Верховний Суд України, який є найвищим судом у системі судоустрою України, покликаний забезпечувати узагальнення судової практики та аналіз судової статистики, згідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [9].

Проте, виникає потреба в законодавчому висновку Верховної Ради України на предмет співвідношення національного законодавства із прецедентною практикою ЄСПЛ та судовою практикою національних судів України, для того щоб мати зрозумілу модель правової системи. Також це допоможе нівелювати колізії, прогалини, незрозумілості, пов'язані з цим питанням.

В. Шафарчук звернув увагу на переваги існування судового прецеденту:

«1) Принцип *stare decisis* (з латинської мови - стояти на вирішеному), полегшує роботу суддів та процес здійснення правосуддя.

2) Принцип *stare decisis* є важливим засобом універсалізації правозастосування в межах судової системи країн.

3) Дотримання принципу *stare decisis* підвищує рівень легітимності органів судової влади, оскільки громадяни з довірою ставляться до відносно стабільного та незмінного в часі судового тлумачення правових норм, що є свідченням неупередженості суддів» [10].

Таким чином, запровадження судового прецеденту як джерела права в Україні може відігравати важливу роль у зміцненні системи правосуддя та підвищить захист прав людини. Ось декілька аргументів на підтвердження позиції:

1. Стабільність та передбачуваність: Судовий прецедент надає правовій системі стабільність, оскільки судді повинні дотримуватися попередніх рішень у подібних справах

2. Захист прав людини: Використання судових прецедентів може сприяти розвитку практики, яка більш ретельно дотримується стандартів прав людини.

3. Ефективність та ресурсозбереження: Завдяки прецедентам судді можуть ухвалювати рішення більш ефективно, використовуючи наявні правові висновки та тлумачення.

4. Гнучкість та адаптивність: Прецедентне право є гнучким, оскільки суди можуть змінювати або оновлювати прецеденти, коли це необхідно.

5. Врахування міжнародного досвіду: Врахування міжнародних судових прецедентів може сприяти кращій інтеграції України в міжнародну правову спільноту та допомогти країні дотримуватися міжнародних стандартів прав людини.

6. Підвищить незалежність судової гілки влади: Внаслідок закріплення судового прецеденту як джерела права – це неодмінно зміцнить незалежність судів.

Проте слід зауважити, що впровадження судового прецеденту в Україні потребує обережного та ретельного підходу. Необхідно враховувати особливості української правової системи, зокрема її основу в цивільному праві, і забезпечити, щоб прецеденти не суперечили чинним законам та

конституційним принципам. Це може вимагати змін у законодавстві та навчання суддів, щоб забезпечити ефективне використання прецедентів у судовій практиці.

Також слід зазначити думку Ірини Назарової, яка вважає, що «судовим прецедентом є винесене судом рішення з певної справи, обґрунтування якого стає правилом для судів тієї ж інстанції або нижчих інстанцій під час розгляду аналогічних справ. На нашу думку, судовий прецедент не створює нові норми права, а фактично формулює те, що походить із загальних засад права, які закладені в людській природі» [11].

Враховуючи твердження Ірини Назарової, можемо дійти до висновку, що судовий прецедент тісно пов'язаний із природою людини, тобто важко сказати, що в Україні не існує таке джерело права як судовий прецедент. Однак, дане питання потребує подальшого законодавчого регулювання та визначення з метою забезпечення прав людини.

Висновок. Таким чином, Конвенція та судова практика ЄСПЛ вже фактично стали частиною законодавчої бази України, а разом із цим потужним джерелом права, тобто силою, що створює право. Відповідно, судовий прецедент набув якостей джерела права під час вирішення судових спорів в Україні. Більше того, це стосується не лише судових прецедентів ЄСПЛ, а висновків Конституційного суду, судової практики Верховного Суду України і рішень суддів загальної юрисдикції. Ця тенденція свідчить проте, що правова база України знаходиться в стані розвитку. Більше того, всі ці процеси безпосередньо пов'язані із інтеграцією України в Європейський Союз, де питання захисту прав людини посідає перше місце в суспільстві.

Тому вважаємо, що запровадження судового прецеденту в якості джерела права може забезпечити розвиток правової системи, заощадити ресурс та зміцнити незалежність судової гілки влади. Крім того, це дозволить уніфікувати судову практику разом із запозичення кращого світового досвіду. Дане впровадження допоможе оптимізувати процес судового розгляду в контексті захисту прав та свобод людини й громадянина, закріпивши і підтвердивши Євроінтеграційний курс України. Однак, це питання потребує свого подальшого законодавчого регулювання із можливим трансформуванням діючої правової системи в дуалістичну з метою всеохоплюючої реалізації прав та свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 347/7-IV – Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Чуприна Г.В. Судовий прецедент у правовій системі Польщі. Г.В. Чуприна. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2005. Вип. 29. С. 151–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_29_28.
4. Кирилюк Д.В. Чи визнається в Україні судовий прецедент? Юридичний журнал. 2006. № 4. С. 78–80.
5. Майданик Р.А. Цивільне право. Практика Європейського суду з прав людини як джерело українського права. К.: Алерта, 2012. URL: Цивільне право – Майданик Р.А. – Практика Європейського суду з прав людини як джерело українського права (ukrtextbook.com).
6. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 105.
8. Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права Василь Крулько URL: Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права / *Новости / Правовий тиждень* (legalweekly.com.ua) (дата звернення: 28.05.2024).
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n250>.
10. Shafarchuk V. Sudovyy precedent v Ukraїni. *Jurydychna Gazeta*. 2013. № 35. S. 41. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sudoviy-precedent-v-ukrayini.html>.
11. Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права. Ірина Назарова. URL: Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права / *Новости / Правовий тиждень* (legalweekly.com.ua) (дата звернення: 28.05.2024).